

ИВАН ЦВЕТКОВ

ЛИТЕРАТУРАТА И СТРОИТЕЛСТВОТО НА КОМУНИЗМА

„Нашата литература е неотделима от историята на съветския народ, заедно с цялата наша интелигенция тя е родена от народа, органично свързана с неговата прогресивна мисъл, нравственост и началата на обществения живот. Тази мисъл, тази нравственост и тези начала са възникнали и се развиват от идеологията на комунизма“.

К. Ф е д и н

Два месеца и половина преди да бъде свикан III конгрес на съветските писатели, в Москва, по почин на Института за световна литература и на Писателския съюз, бе организирано широко обсъждане на най-важните проблеми на социалистическия реализъм. Това съвещание трябваше да покаже живата и постоянна връзка между теоретичната мисъл и творческата практика, да помогне на всички творчески работници, като внесе по-голяма ясност в редица най-насъщни злободневни въпроси, засягащи преди всичко естетическото съдържание на новия художествен метод. Разговорът, който продължи няколко мартенски дни и придоби общо съюзно значение и мащаб, бе наистина по-конкретен и плодотворен, отколкото друг път, главно поради добре подготвените, съдържателни доклади. Дори самите заглавия на докладите говорят вече доста много на осведомения читател, който следи развитието на съветската литературна мисъл през последните години. А те са следните: Я. Е л с б е р г — „Класическото наследство и художественото новаторство на социалистическо-реалистичната литература“; Л. Н. Н о в и ч е н к о — „За многообразието на художествени форми и стилове в литературата на социалистическия реализъм“; Б. Б у р с о в — „Писателят като творческа индивидуалност“; В. П е р ц о в — „За историческия оптимизъм на съветската литература“ и А. И в а ш ч е н к о — „Социалистическият реализъм и съвременната литература в чужбина“.

На обсъждането не е имало специален доклад за борбата срещу ревизионизма в областта на литературата и естетиката, но всички доклади са нацелени в тази посока, разглеждат тъкмо тези проблеми, през които иска да се промъкне съвременният ревизионизъм, използвайки всички средства — от слабата осведоменост на отделни читатели до най-безцеремонните изопачавания. Какво твърдяха тъй „загрижените“ за съдбата на съветската литература нейни лицемерни приятели и съветници? — че в нея се е получил разрыв между революционна идейност и новаторско дерзание и тя е станала прекалено привързана към старите традиции на XIX век; че в нея и дума не може да става за стилове, художествени форми и писателски индивидуалности, защото всичко е оцветено в един цвят, облечено в една униформа и търпи диктатурата на партийното ръководство;

че тя не поставя и не разглежда трагични проблеми, не признава скърби и душевни болки, а е пропита от някакъв казионен оптимизъм, натрапен отвън; че социалистическият реализъм няма никакви корени в другите литератури, особено на Запад, че там той е невъзможен и пр. и пр.

Разбира се, самата съветска литература като знаменателно явление в художественото развитие на човечеството, сочещо пътя на бъдещата общочовешка литература на освободените от всякакво иго народи е най-доброто опровержение на тези не толкова изкусни построения. Може би на Маяковски му липсваше новаторско дерзание? Та какво би била днешната поезия на XX век без творчеството, постиженията, личността на Маяковски? Може би Шолохов не е своеобразна творческа индивидуалност? Та кой тогава може да бъде признат за по-своеобразен художник от него, автора на „Тихият дон“ и „Разораната целина“? Какво общо има „Съдбата на човека“ с повърхностния оптимизъм — това истинско трагично произведение, в което вярата в човека, победата на човека преминава през невъобразими страдания? И не показва ли творчеството на Арагон, Пабло Неруда, Назъм Хикмет и др., че социалистическият реализъм днес е пътя на голямото прогресивно изкуство по целия свят, в страни с най-разнообразни литературни традиции?

На всички тези въпроси в докладите се дават изчерпателни отговори.

В какво се състои основното съдържание на световното литературно развитие? С този въпрос започва своите разсъждения Я. Елсберг. В това, че разширява и задълбочава картината на света, създадена от литературата, изобразява духовното обогатяване на хората, как расте тяхната историческа съзнателност и активност и те все по-активно се намесват в пълното с бурни противоречия движение на живота към бъдещето, към комунизма, ускоряват това движение и преобразяват света и себе си. По-специално съветската литература предава неизчерпаемото и непрекъснато растящо богатство на обществения живот и вътрешния свят на човека, възплъщава могъщите градивни сили на народа и социализма.

Всяко истински значително произведение открива действителността, едни или други страни от живота през определена епоха. Това е не само жизнено, но и художествено откритие. Всяка нова историческа епоха поставя свои задачи пред художника. Той изпитва необходимост да отрази такива страни от новата действителност, от духовния живот на човека, които по-рано не са отразявани. А това пък тласка към нови художествени пътища и открития.

Новаторското продължение на класическите традиции не значи да се създават герои, подобни на класическите. Задачата е да се открие човекът на новото време и неговият образ да стане същевременно откритие на неизвестен в миналото начин на художествено виждане. Образът на новия човек трябва да бъде и нова художествена мисъл.

Новите художествени решения са невъможни без единство на художественото съдържание и художествената форма. Недопустимо е каквото и да било безразличие, равнодушие към търсенето на новаторска художествена форма. Писателят трябва да съзнава сложността и многообразието на пътищата за художествено пресъздаване на жизнените явления. Само така той ще създаде неповторим художествен свят, познат и близък на читателя.

В тази светлина Я. Елсберг разглежда новаторството в образа на Никита Моргунок от поемата на А. Твардовски „Страна Муравия“.

Все пак в какво се състои новаторството на социалистическия реализъм в такава важна област като пресъздаването например на силния, цялостен, творчески и растящ народен характер? Новият съветски човек съчетава в себе си опита на комунистическото строителство с прогресивните идейни търсения на миналото. Горки показва вътрешната цялостност, монолитност на новия човек като резултат на извънредно сложен, пълен с драматизъм вътрешен процес. Това виждаме в неговата автобиографична трилогия. Една от най-увлекателните задачи на съветската литература е да изобразява и възпи-

тава всестранно развит народен характер, който жадува новото, прекрасното, силното и доброто в човека, да разкрие всички тънкости на вътрешния му живот, всички богатства на сърцето и ума, натрупани от суровия жизнен опит. Литературата трябва да се стреми към пластично и психологическо изображение на човека.

Я. Елсберг се спря с няколко думи и на прогресивното течение в следвоенното италианско изкуство — неореализма. Той изтъкна, че механичното следване на неореализма в СССР обеднява възможностите на съветския писател, води до пренебрегване на идейния интелектуален живот на героите, до отслабване на политически заострената социална проблематика. Героят на съветския живот, на великите дела, които преобразяват съветската страна, трябва да бъде показан със силна страст и мощна мисъл, с обаянието на моралната си чистота, като активен, борещ се и побеждаващ в своите начинания.

Връщайки се отново към мисълта, че социалистическият реализъм е велико естетическо откритие, Я. Елсберг отговаря подробно на въпроса за появата на новия художествен метод в световната литература. Тази част от доклада му е много актуална за нашите литературоведи, защото опровергава някои недомислени, но изказвани с преголям апломб тези, според които социалистическият реализъм е могъл да възникне и преди Горки. „При дадените конкретно-исторически условия социалистическият реализъм не можеше да възникне преди Горки и извън Русия. Не можеше да се даде широка реалистична картина на националния живот, която да има заедно с това всемирно-историческо международно значение дотогава, докато пред погледа на гениалния писател не застанаха и то в момент на велика национална революционна криза многомилionните народни маси, водени от пролетариата и възприемащи идеите на социализма, маси, които минаваха през буржоазно-демократичната революция към социалистическата. Такива маси можеха да се видят за пръв път в Русия“.

Като започва с признанието за слабата разработка на проблема за различните художествени стилове и течения в съветската литература, Л. Новиченко набелязва следните по-важни негови страни: взаимоотношение между метод и стил, съдържанието на понятието стил, неговата връзка с епохата и с мирогледа на художника, идейното единство на съветските писатели и възможността за съревнование между различните творчески течения и др. Всичко това съставя естетическото съдържание на социалистическия реализъм. Неговото разкриване и осмисляне ще помогне за по-дълбоко художествено усвояване на съвременната действителност, за обогатяване на изкуството и за разширяване духовния мир на съветския човек. Не може да не се съгласим изцяло и да не подчертаем извънредно важната мисъл на докладчика още в уводните редове: „Колкото по-основателно се занимаваме с проблема за художественото многообразие на нашата литература, с толкова по-убедителни аргументи ще разполагаме не само за опровергаване на всякакви клевети на „нивелиране“ и „конформизъм“, но и за доказване, че социалистическият реализъм е изкуство с най-богати и разнообразни творчески възможности, че той продължава в ново качество най-плодотворните търсения на напредничавата художествена мисъл на човечеството“.

Какви са взаимоотношенията между метод и стил? Според автора в категорията художествен метод намират своя израз общите закономерности на творческия процес, т.е. главните принципи на отбора, изобразяването и оценката на жизнените явления. Това пък от своя страна зависи от мирогледа на художника и от естетическите качества на самата действителност.

Л. Новиченко изследва реалното съдържание на понятието стил, като припомня изказването на Маркс за обективната и субективната страна на литературния стил, за индивидуалните особености на възприемането на света, които в крайна сметка зависят от качествата на самата действителност. Известен е афоризмът на Маркс „Стильът — това е човека“. Във всяко произведение на изкуството обективната и субективна страна са слети неразривно, защото тъй или иначе художникът, изобразявайки действителност-

та, показва, че през призмата на своя мироглед изразява своето отношение към нея, своето разбиране и оценка на жизнените явления. С това разбиране за живота се сливат и особеностите на художническата натура, на темперамента. „Литературният стил, в най-общото му схващане — заключава Новиченко — е такова своеобразие на произведенията на писателя (или на група писатели), което се определя от общите възгледи на художника за живота и се проявява в специфичните особености на тяхното съдържание и форма“. Стилът — това са вътрешните закономерности на съдържанието, проявяващи се в „закона за оформяването“ — в многообразните особености на художественото изразяване, присъщи на писателя. Във формирането на стила играят роля не само фактори от чисто мирогледно естество, но и целият жизнен и духовен опит на художника, в това число и далеч не на последно място — особеностите на неговия психичен строй (темперамент, фантазия, ролята на логически-рационалния и сетивно-асоциативния елемент в творческото мислене и др.). Важна роля във формирането и развитието на стила на художника играят естетическите традиции (преди всичко националните), неговата ориентация, определяща се и от политическата му позиция и от философските му възгледи, и от други фактори към едни или други направления, течения, школи в предходната художествена култура, а също така творческите му контакти със съвременните творци. По такъв начин връзката на стила с мирогледа на художника, с общото му разбиране за живота е опосредована и усложнена от редица важни фактори, които не бива да се забравят. Класовата идеология се отразява в стила не направо, а чрез общите естетически принципи, възприети от художника като същност на творческия метод. Това трябва да се напомни, за да не се допускат опростени социологически съответствия между мироглед, метод и стил.

Стилът по отношение на метода е проява на общото в единичното. Стилът започва с проявата на неповторимата творческа индивидуалност. Тук изниква въпросът за индивидуалното стилно своеобразие, за разликата между индивидуалните творчески маниери, за цели стилови течения, съществуващи в съветската литература. Още в решенията на II конгрес на съветските писатели бе казано, че съревнованието между различните творчески течения, развиващи се върху основата на социалистическия реализъм, и по-смелите търсения в областта на литературните стилове и форми обогатяват литературата. В съветската литература романтизмът от метод се превръща в един от стиловете на социалистическия реализъм.

Новиченко се спира на въпроса за естетическата широта на социалистическия реализъм и нейните граници. Художественото богатство на социалистическия реализъм се състои преди всичко в неговите многообразни стилове. Но стиловото многообразие не е безкрайно. Освен твърда идейна програма, новото изкуство има и ясна естетическа определеност. Между социалистическия реализъм и съвременния модернизъм съществуват строго определени граници, които не може да се смесват.

Главното си внимание Л. Новиченко съсредоточава върху въпроса за националното своеобразие на стиловете и формите, като разглежда днешната украинска литература и в редица отношения съпоставя с латвийската, руската и други съветски литератури. Един от главните му изводи е — да се повдига температурата на творческите търсения.

Най-близко до тези мисли с докладът на Бурсов „Писателят като творческа индивидуалност“. Той започва със същите констатации за разрыва между общите разсъждения и конкретния литературен анализ, за ограничаването на много изследвания и статии в сферата на идейната проблематика само и недостатъчното внимание към художествената природа на съветската литература. В своя доклад той поставя следните въпроси: защо писателят представлява художествена индивидуалност? Какъв смисъл влагаме в тези думи? Как се формира и развива своите качества индивидуалният художествен талант?

Как се изменя художествената индивидуалност с изменението на общественно-историческите условия?

Художникът се отличава от нехудожника по това, че притежава способността да се пренася в света на своето въображение и може да превръща този свят в реален, достоверен за всички останали хора. Това се нарича талант и художествено майсторство.

Разбира се, това е най-общо, първоначално определение. По-подробното следва нататък.

Какви качества трябва да притежава художникът? — Дарбата да долавя действителността в цялата пъстрота на живота и многообразие; силна и жилава памет, позволяваща да запази и увеличава богатството от образи с впечатления от виденото и чутото; проникателност, без която е невъзможно в единичното да се забележи общозначимото; да разбира вътрешния живот на човека в цялата му сложност и противоречивост, да знае как вътрешното се вижда през външното.

Преселвайки се във вътрешния свят на своите герои, възпроизвеждайки жизнените явления, писателят заедно с това разкрива и своята душа. Толстой е казал: „Каквото и да изобразява художникът — светци, разбойници, царе, лакеи — ние търсим и виждаме само душата на самия художник“. Писателят е художествена индивидуалност, защото със силата на своето творческо въображение може да създава неповторим художествен свят, който е отражение на реалния обективен свят, но е изразен с неповторими художествени средства. Като творческа сила всеки художник се състои от три събираеми: природна дарба, жизнен практически-духовен опит и идейни убеждения. Тези три събираеми се сливат органически, преминават една в друга.

Съветският писател е нов тип художник, който работи при съвършено особени условия. Той е човек с нова интелектуална и емоционална организация.

Художествената индивидуалност на писателя не е нещо постоянно, тя зависи от хода на историята. В зависимост от различните исторически епохи Б. Бурсов различава няколко типа художествени индивидуалности: от античната епоха, Шекспир, Гьоте, писателите от XIX век, писателите социалистически реалисти. Обща черта на най-добрите писатели от XIX век е била тази, че всички те са били изследователи и критици на съвременното им общество. Това е изисквало мъжество и героизъм от тяхна страна още повече, че почти всички те са били свързани със средата, която са критикували. В историята на Западна Европа познаваме три епохи — Възраждане; епоха на просвещението и века на развития капитализъм. На тях съответствуват три типа писателски индивидуалности: Шекспир, Гьоте и Балзак. От примера на живота, дейността и творческия облик на тези трима велики писатели виждаме как се е изменил характерът на художествената индивидуалност в Западна Европа в епохата на капитализма, как е нараствал исторически трагизмът на положението, в което е изпадал художественият талант. Развитието върви от цялостната личност на Шекспир, който винаги е на висотата на гения си — до Балзак, който е обзет от най-дълбоки противоречия и не притежава идеали с всемирно историческо значение.

Голям интерес представляват характеристиките, които Б. Бурсов прави на Пушкин, Тургенев, Достоевски и др. като творчески индивидуалности, като оригинални, с големи различия таланти.

В Горки Б. Бурсов вижда за пръв път проявена нова художествена индивидуалност от епохата на пролетарската революция. Той посочва как най-крупните съветски писатели като Шолохов, Фадеев, Леонов търсят самостоятелни идейни и художествени решения, притежават свой патос, своя художествена концепция. Това са писатели-мислители, в които наблюдаваме пълно сливане на идейните търсения със стремежа към художествена правда, хармонично съчетание на всички духовни сили. Те са дълбоко познавачи на човешкото сърце, на съветския човек и народ с неговите идеали. Отражавайки действителността в революционното ѝ развитие, те изразяват и личните си духовни интереси и търсения.

Едва ли е възможно да се предаде съдържанието на последните два доклада. Ето защо ще се ограничим с най-бегли бележки. В. Перцов отговаря на онези неприятели на съветската литература, които смятат нейния исторически оптимизъм за нещо бюрократично, натрапено, неограничено. Той разгледа творчеството на редица съветски поети и белетристи, в които преобладава трагичната тема (в една или друга степен) — Шолохов, Маяковски, Есенин, Довженко и др. В края на краищата обаче тази тема се решава с просветление, с изход, защото оптимизмът на съветската литература има за своя философска основа вярата в човека, в неговите способности и величие, вярата, че светът може да се преустрои и много трагични колизии могат да се премахнат. Ето защо той диктува на художника най-голяма активност в борба със злото и в защита на доброто. Това е оптимизмът на новия свят, който се ражда и възхожда с родилни мъки, с трагични ситуации, но който издига човека, избавя го от властта на враждебните сили в класовото общество.

А. Ивашченко засяга такива злободневни въпроси като: съдбата и перспективите на съвременния критически реализъм на Запад, значението на неореализма в италианското изкуство, националното своеобразие на крупни художници социалистически реалисти като Арагон и Пабло Неруда, за същността на литературното новаторство и др. Интересни са изводите на докладчика.

1. Погрешно е да мислим, че някаква абсолютна преграда отделя социалистическия реализъм от другите направления на Запад (разбира се, не става дума за декадентските).

2. Ние не винаги можем да си представим ясно действителните мащаби на влиянието, което социалистическият реализъм оказва върху останалото изкуство, като схващаме понякога формално и повърхностно критериите, от които се ръководим. Тези мащаби са много по-внушителни по своята широта, отколкото си представяме ние.

3. Творчеството на редица неореалисти се развива по посока на социалистическия реализъм.

4. Бъдещето на световната литература е свързано с развитието на социалистическия реализъм, защото само той предоставя възможности за всеобемно художествено усвояване на света.

★

През втората половина на май, след няколко бурни дни с пролетни поройни дъждове, в залите на Големия кремълски дворец се събра Третият конгрес на съветските писатели. Всичко благоприятствуваше за бодро, празнично, повишено настроение. И неотдавна завършилият XXI конгрес на КПСС, който прие великия седемгодишен план и начерта грандиозни перспективи — нови величави върхове по пътя към комунизма, и мирното майско слънце, което заливаше обилно площадите и парковете на Кремъл, и цялата трудова обстановка в столицата, изпълнена с предчувствие за нов голям скок, за нови велики дела, с които още веднъж съветският народ ще заслужи възхищението и признателността на човечеството, както след Сталинград и Берлин. Всички разбираха на какъв широк и открит път излезе Съветският съюз, особено след XX конгрес на КПСС, щом като прояви готовност да се състезава и победи в мирното икономическо съревнование най-силната капиталистическа страна. След XX конгрес бе разчистена идейната и творческа атмосфера от последствията на култа към личността, бе възстановено доброто име и гражданска чест на редица съветски писатели, в страната се извършиха истински революционни преобразования в селското стопанство и промишлеността, бяха разорани необятни целинни простори — по-рано запустели, съветската наука започна своя щурм на космоса, бяха построени първите атомни електростанции и ледоразбивачи, появиха се първите бригади на комунистическия труд. И затова когато в Големата кремълска зала заеха своите места и ветераните на съветската литература — изпълни първата песен за раждането на новия свят в червеноармейските полкове и диви-

зии, и възпитаниците на първата и втората петилетки и поколениято, преживяло своето поетическо раждане в свещена война с фашизма и най-младите от следвоенните години — чувствуваше се много ясно тяхната сплотеност и единство около великите идеали и задачи.

Откри конгреса Константин Федин — един от учениците на Горки, писател с талантливо творчество, с голяма култура и житейска опитност. „Основната историческа същност на нашите конгреси — каза той, се състои в това, че те са конгреси на революционни писатели. Благодарение на Октомврийската революция в страната се роди нова общественост и нова интелигенция, чийто корени са в народната почва, напоена със соковете на социалистическата революция. От философията до живия опит на обществото и държавата — всичко е ново в живота на съветския народ и с това ново дълбоко се изпълва и диша съветската литература. Една от основните задачи на тази литература е възпитателната и затова ролята на положителния образ в литературната творба има голямо значение. Така се възпитават строителите на новия свят. Но възпитателят може да не вижда и изостаналото, лошото, вредното в заобикалящата го действителност. И затова той иска от възпитавания да порицае лошото, да осъди вредното, да се бори с изостаналото — все едно дали става дума за преживелици от миналото или за грешки в новата жизнена практика, нейни изкривявания или за всичко, което ѝ пречи. Съветският писател дава картината на новия живот в нейната пълнота. Той не избягва реалните жизнени противоречия, а показва безстрашно борбата между страсти, убеждения, тенденции. Той казва цялата истина за живота и в такъв дух го учи Комунистическата партия на Съветския съюз.

Константин Федин отново поставя въпроса за художественото майсторство, за задължението на съветския писател да търси нови средства за художествено изразяване, за вечно новата и неотложна задача да бъде новатор в своето изкуство. Литературата трябва да сближи своите задачи със съвременната действителност — разгърнатото строителство на комунизма и да подеме още по-силно борбата за мир, да стане надежден щит срещу провокаторите на нови войни.

В думите на Федин се чувствуваше дълбока убеденост, мъдрият опит на няколко десетилетия литературна дейност в служба на новия строй, грижата на големия културен деец за съдбата на човешката цивилизация.

Основния доклад Задачите на съветската литература в комунистическото строителство изнесе Алексей Сурков, главният секретар на Съюза на съветските писатели.

Той напомни за удивителния ръзход на съветската страна в стопанското и културното строителство, за XXI конгрес и седемгодишния план, за победите на културната революция, които осигуриха такъв изненадващ чужденците подем на съветската наука и техника. Сега в Съветския съюз работят седем и половина милиона специалисти с висше и средно образование или 39 пъти повече, отколкото през 1913 година. Преходът към комунизма се нуждае не само от развита материално-техническа база, но и от висока съзнателност и култура на съветските граждани. А. Сурков цитира следните думи на др. Н. Хрушчов: „За да стигнем до комунизма, най-справедливото и съвършено общество, когато всички най-хубави нравствени черти на свободния човек ще се разкрият напълно, ние трябва още от сега да възпитаваме човека на бъдещето. Трябва да се развива у съветските хора комунистическа нравственост, в основата на която лежи преданост към комунизма и непримиримост към неговите врагове, съзнание за обществен дълг, активно участие в труда в полза на обществото, доброволно спазване на основните правила на колектива, другарска взаимопомощ, честност и правдивост, нетърпимост към нарушителите на обществения ред“. Тези думи посочват идейното и нравствено съдържание на бъдещите литературни произведения. Дръзновеният размах на комунистическото строителство горещо вълнува сърцата на всички писатели и ги вдъхновява за работа.

Още в първия раздел на основния доклад се забелязваше една от характерните черти на III конгрес и въобще на съветския литературен живот в последно време. „Под знака на консолидация на силите“ — така се наричаше той. И това бе един от признаците за същината на партийното ръководство, което не позволи острата и искрена реакция срещу култа към личността след XX конгрес да премине в отричане на успехите, пресече навреме погрешните тенденции, внесе мъдрост и принципност в острите литературни спорове, осъждаше всякакви прояви на груповщина, сектантска озлобеност и разединяване, призоваваше към сплотяване върху принципна основа, към вяра в таланта и изправянето на сгрешилите писатели. Знаменателни за творческата атмосфера в Съветския съюз са думите на др. Хрушчов: „Всеки човек може да сгреши, но трябва да се вижда не само това, което е извършил вчера, но и това, на което е способен утре, — и това е главното, — ние трябва да помогнем на такъв човек да разбере и по-скоро да се освободи от недостатъците и да изправи грешките си“. Само такава мъдро и доброжелателно отношение може да осигури широка консолидация на всички писателски сили, да ги обедини в една силна армия от културни дейци. То напомня ленинския стил на работа с писателите, Лениновото търпеливо отношение към Горки в периоди на грешки и заблуди, ленинската грижа за Демян Бедни, изразена в думите му „Таланта е рядко нещо — трябва да му се помага!“ Да, да му се помага, а не да му се напомнят постоянно старите грешки и тези грешки да не заличават положителното дело на твореца, да не се приписват произволно и безотговорно враждебни тези на опонента, да не се проявява излишна подозрителност в споровете, да не се отлъчват хората с поразително лекомислие от нашата идеология само с една фраза.

А. Сурков споменава големия поток от романи-поеми, стихове, повести и очерци, които говорят не само за оживление, за приток от нови имена, млади таланти, но и за началото на нов подем, който неизбежно ще донесе епопеи и химни за седемгодишния план, за чудесния размах на строителството и духовния живот в СССР.

За да стане това, необходим е на дело решителен поврат към съвременността, писателите да се насочат и увлечат от съвременните подвизи, да участвуват активно в комунистическото строителство, където могат да узнаят помислите и мечтите на съветските хора, да почувствуват отблизо онай духовна енергия, която е породил комунизмът. Писателите трябва да станат летописци на великите дела — това е най-важното политическо и естетическо изискване към тях. Цялата история на съветската литература е свидетел как горещото дихание на съвременността роди гениалните произведения на Горки, Маяковски, Шолохов, а по-късно и поемите на Твардовски, романите на Леонидов, Гладков и др. Съвременността не означава само злободневност, тя изисква дълбоко вникване в днешния ден, зад който се крие големият процес, философско осмисляне на събитията, на победата. Само така ще се помогне и на редовите строители да увеличат своя душевен опит, да осъзнаят величието на своя труд и мястото си в общия строй.

Каталог за съвременни и несъвременни теми няма и не е нужен.

Целият въпрос е в истинското художествено възплъщение на революционния материал и затова е необходимо горене в сърцето и ума на твореца, а не бегли наблюдения, не повърхностно запознаване. Беглите наблюдения водят до хладна умозрителност, илюстративност и дидактизъм. Такива творби приличат по-скоро на безжизнена сгурия, в която не е останала искрица за душата на читателя.

Важно значение има следната мисъл на докладчика, която е в пълно съгласие с мартенското съвещание за социалистическия реализъм: партията чака от нас не скоро-зрели, приблизителни илюстрации към лозунгите, които тя издига пред народните маси. Тя чака от нас големи и дълбоки художествени изследвания на народния живот, да разкрием в художествени образи сложния процес на формиране на характера на човека, който изгражда комунистическото общество, очаква произведения, които не само спомагат за дълбоко познание на света, но и активно участвуват в неговото комунистическо преобразование.

Мелехов и Давидов, Чапаев и Корчагин са тъй скулптурно изразителни и неотразимо убедителни, защото са взети от среда, органично близка на писателя, а не са уловени случайно на въдицата през време на обикновена творческа командировка.

Първите разузнавачи, най-оперативните и боеви жанрове в художественото създаване на новия материал са разказът и очеркът и А. Сурков се спира подробно на успехите на В. Овечкин, В. Тендряков, Г. Троеполски, С. Антонов, М. Шагинян и др. Той говори за ролята на пламенната публицистика, откриваща и подкрепяща всички нови народни почини и гневно осъждаща всичко, което спъва.

Още два много важни въпроса постави в доклада си А. Сурков — как трябва да бъде изобразяван новият герой и овладяването на високо художествено майсторство. Чести са случаите, когато отделни автори засягат един или друг проблем, актуален за момента, а забравят за човека като основен обект на литературата. В други произведения пък преобладават умозрителното и публицистичното изтълкуване на характера, вместо той да бъде изобразен, разкрит в своето естествено, живо развитие. Не може и дума да става за някакво изкуствено конструиране на идеален герой. В литературата винаги вървят ръка за ръка гневното отрицание с поетичното утвърждаване на новото, положителното, което преобладава в живота. Съветският човек е героичен и само крилата литература може да го изобрази в цялото му богатство от духовни интереси и дерзания. Той не може да бъде разкрит само в бита, в семейството или като изолирана единица, защото трудовата и обществена дейност са главни за него. Трябва с пълен глас да се каже за недостатъчната интелектуална дълбочина на много литературни произведения.

Пред съветската литература е поставена задачата да стане първа в света по художествено майсторство, да не забравя за особеното място на социалистическата култура в световната история. Злободневното актуално съдържание трябва да се изрази в прекрасна форма. Недопустима е появата на романи и повести, които приличат на трактати за увеличаване производителността на труда или на научни изследвания за прилагането на нови методи в обработката на почвата. За жалост, не всички още съзнават тази беда, не разбират, че не „шумът на машините и викът на стоманата“ е важен за нас, а гласът на човека-творец, който отлива стоманата, който управлява машините. Различни са литературните дарби, с различна сила, с различни склонности. Трябва да се изхожда от природата на даден талант, да се знае в какво той е най-силен. Трябва отново да се подеме разговорът за новаторството на съветската литература, против литературния шаблон и рутината, да се поощряват новаторските находки, смелото творческо развитие на литературните форми.

В доклада на Сурков, пък и в разискванията, много внимание се отделя на литературния превод. Половината книги, излизали в Съветския съюз, са преводи — от националните и чужди езици. Ето защо високото майсторство на превода е жизнен въпрос за съветската култура. И със задоволство трябва да се каже, че в Съветския съюз има вече цяла школа от блестящи преводачи, за които преводаческото изкуство е истинско призвание.

Има преводачи от грузински, от френски, от испански, които познава цялата страна, а преводаческото изкуство на Маршак е известно в цял свят. У нас обаче в България този въпрос е доста изоставен, няма системно внимание и системна политика в художествения превод. Как иначе можем да си обясним, че в Италия например е издаден почти целият Маяковски в 6 тома, а у нас няма дори и един том с избрани най-крупни творби?

Крайният извод от доклада беше: съветският народ преживява велико време, когато е отприщана невиджана творческа енергия, когато всеки ден е изпълнен с чудесни дела, с изумителни успехи и открития, когато социализмът разкрива своите гигантски възможности и благородна същност. Съветската литература трябва да бъде достойна за това време, тя трябва да бъде крилата, вдъхновена литература с романти-

чен полет и дълбок, проникващ в глъбините на човешката душа реализъм, да осмисля философски нашата епоха, да бъде високо интелектуална и художествено съвършена. Но нима това не се отнася и за нашата литература, която завършва своето петнадесетилетие и навлиза в своята зрялост? Нима повикът, който стана главен след III конгрес в литературния живот на СССР, за високо художествено майсторство, против всяко откъсване на идейност от художественост, за непримирима борба със занаятчийството, със сивата безцветна, „направена“ литература не важи и за нас — и за прозата и за драматургията? Та нали тъкмо ЦК на КПСС постави тази задача в приветствието си към III конгрес на писателите:

„Литературата на комунизма трябва да бъде велика литература не само по богатство на идейното съдържание, но и по художествено съвършенство. Големите идеи изискват високо майсторство, а героичните характери — достойно художествено възплъщение. . . Повишаването на майсторството, сериозното увеличаване на изискванията към художествените качества на творбите е една от най-важните задачи в съвременните условия“.

Какво струват след това разговорите и статиите, в които се подчертава, че дадено литературно произведение е написано с лош, безцветен, неизразителен, без красота и блясък език, че характерите в него са само публицистически изложени, но затова пък в идейно-политическо отношение то е напълно издържано. . . Като че ли литературата е само пропаганда на идеи, без необходимите художествени достойнства, без прекрасни образи, без вдъхновено слово!

Не случайно още първият оратор — украинският белетрист Олес Гончар подхваща разговор за богатството от художествени форми, стилове, изразни средства, за по-смели творчески търсения, за по-ярки художествени багри. Бидейки сам представител на едно от стиловите течения в съветската литература, за което е характерна романтична устременост, по-напрегната патетична интонация, философски пълнеж на образите, ярка символика, той протестира срещу невярната представа за реализма, според която трябва да се описват делничният живот и незабележителни характери. В неговото изказване намериха отглас продължителните спорове около наследството на Довженко — едно крупно, мощно явление в съветската култура. „На нас ни е нужна литература с голяма интелектуална дълбочина, литература с необичайна свежест и яркост“ — заяви Гончар. Романтиката не е прищевка на писателя, а негово светоусещане, израз на творческата му индивидуалност и както всяко друго възприятие на живота може да изразява правдата за народната душа, правдата на националния характер. За пример могат да служат както „Тарас Булба“ от Гогол, така и „Конници“ от съветския украински писател Юри Яновски.

Вторият въпрос, който повдигна Гончар, бе за съвременната тема, за съвременността. „За нас, съветските художници — каза той — в понятието съвременност влиза всичко, с което живее нашият съвременник, всички важни проблеми на нашето време, цялата съветска епоха с нейната героика, с победоносното движение на народа към комунизма“.

Всъщност това бе най-правилната, най-пълна мисъл за съвременността и около нея не изникнаха никакви спорове. Тя бе потвърдена в изказванията на Валдис Луке и други писатели. Темата за съвременността като неотложна задача, неотложен дълг на съветския писател пред народа му, изпълняващ великия седемгодишен план, шурмува звездните пространства, и проблема за богатството от стилове и художествени форми бяха в центъра на вниманието още от първия ден. На втория проблем се спираха особено подробно, аргументирано страстно делегатите от националните републики — Азербайджан, средноазиатските републики, тъй като там разискванията за националния социалистически облик на новите култури, за старите и нови художествени традиции, за диапазона на изразителните средства и възможности са винаги злободневни.

Трудно е да се предаде цялото съдържание на шестдневните разисквания в Кремълския дворец, още повече, че в тях участваха и гости от цял свят. Все пак на общия фон се открояваха ярките, вдъхновени слова — пълни ту с млада страст и горещ патос, ту с източна образност и искрящо остроумие или пък с политическа острота и с блестяща, мъдра осведоменост на Михаил Дудин, Расул Гамзатов, Борис Полевой, Корней Чуковский, Семьон Кирсанов, Валентин Катаев. По-специално за младите таланти в прозата и поезията, за неоправдания страх от новаторските търсения, за вредните методи на някои критици, които бързат да дъмгосват младите творци, да ги тласнат по отъпкани и изучени пътеки в художествените търсения, говориха Валентин Катаев и Кирсанов. Те изтъкнаха, че съветската литература може вече да се гордее с нови имена като А. Кузнецов, А. Гладилин, А. Вознесенски и др. Техният призив беше за повече доброжелателност, против прокурорските обвинения там, където е нужна търпеливост и приятелски съвет.

Бъдещият историк на съветската литература вероятно ще отбележи несъмнения факт, че най-генералното изказване, което тури пръста в раната, и заговори с пълен глас за великата отговорност на съветската литература бе това на Александър Твардовски. Трябваше да се види с какъв небивал интерес се говореше за него, как опустяха всички коридори и местата за пръв път не стигаха поради неочаквания приток на гости и слушатели. Най-главното в работата на III конгрес на съветските писатели Твардовски изрази по следния начин: „Най-важно за нас е да осъзнаем сериозно и дълбоко задачата си в седемгодишния план, който докато ние тук кроим и мислим се изпълнява с пълен ход — да осъзнаем необходимостта от борба за високо, несравнимо с предишното наше „общо равнище“ качество на всички видове и родове литература.

Периодът на разгърнато строителство на комунизма в страната не представлява само обикновени номинални нови условия за съществуване на литературата, а е друга, нова мярка на взискателност, предявявана ни от народа, която решително ни отделя от изминалия период.

Така не може да се живее повече, — трябва да кажем на своя литературен вечерашен ден, и дори на днешния си ден, — и ние няма да живеем така!

Тези думи прозвучаха със силата на централен лозунг в залата на конгреса, като наболяло и твърдо осъзната душевна потребност, неотменен дълг на всички художници с будна съвест и решителна готовност да не изостанат от темпа, размаха на великото строителство.

В областта на духовната дейност и по-специално в литературата и изкуството се предпочита само качеството. Нещо повече — количеството тук въобще е ограничено в своя растеж, има граници, които не трябва да знае качеството.

В литературното дело решаваща роля принадлежи не на различните организационни мероприятия, а на високия образец, на конкретния пример на високо майсторство. Значението на образца е първостепенно и незаменимо. Такива образци са Шолохов и Маршак. Задачата за създаване на образцови произведения не е привилегия само на тясна и немногобройна група от „избранници“. Разбира се, не! Днес — Шолохов, утре — освен него — друг, когото още не познаваме. Но тази задача няма нищо общо с онази обезличена задача, която обикновено се възлага на плещите на целия колектив като върху някакво божество, на което можем да се опрем, а сами да бъдем спокойни: ще изкара.

Не, бог си е бог, както се казва, но и самият ти не бъди лош. Необходимо е дълбоко лично вникване в задачата и лична отговорност — а не скриване зад колективната отговорност. Времето ни предоставя свободен избор на материала, вземайте го с чиста душа, никой не стои над вас, пишете така, както ви диктува съвестта! Ние сме по-богати, отколкото си мислим. Нищо не е в състояние да попречи на щедрия гений на съветския народ, който сега преживява най-хубавия период — пред прага на комунизма.

На другия ден изказването на А. Твардовски бе отпечатано изцяло в органа на КПСС — в. „Правда.“

Интересни въпроси от естетиката на социалистическия реализъм и международното значение на съветската литература повдигнаха Борис Рюриков, Александър Чаковский, Иван Анисимов. За хубава доброжелателна атмосфера, очистена от групови заяждания и дребнава подозрителност, говори Сергей Смирнов, главен редактор на в. „Литературная газета.“ Между другото той каза следните изключително важни думи: „Аз използвам случая, за да заявя от тази трибуна, че „Литературная газета“ няма друга политика, освен политиката на партията. Ние не трябва и няма да се ръководим от каквито и да било групови принципи, от каквато и да било преднамереност и лични склонности. Искам да покана всички другари — писатели от различни творчески направления, с различен художествен маниер да сътрудничат в нашия вестник.“

Иска ми се да кажа още няколко думи за едно доста важно качество, което липсва в нашата литературна среда и по-специално в ръководството на Съюза на писателите.

Ние често доста рязко правилно и остро критикувахме сгрешилите писатели, понякога дори прекалено остро, тъй че те след няколко години едва-едва се изправяха на крака. Много важно е обаче да се научим да бъдем добри в хубавия смисъл на думата. Не добрички, а именно добри, когато всякаква, и най-рязката критика се възприема и става резултатна, защото идва от душата, от тактично, внимателно отношение към критикувания, от искрено желание той да се поправи.“

Оживени спорове и възражения предизвика откровената полемична статия на Константин Паустовски, който се ползува с искрено уважение като блестящ стилист, мъдър художник и възпитател на млади белетристи.

Кулминационната точка на конгреса обаче бе в събота на 23 май, когато на трибуната се изправи др. Никита Хрущов. Всичко в неговата реч бе характерно и в най-висока степен поучително. И специалното внимание към един от отрядите на съветската интелигенция — майсторите на словото, и тонът на речта, и нейното съдържание. С една дума изказването на др. Хрущов бе един от примерите на ленински стил на работа и ръководство в такава сложна област, каквато е изкуството. А за този стил, както знаем, е характерно преди всичко доверие в художника, вяра в неговия талант и в стремежа му да служи на народа си, познаване спецификата на писателския труд, най-внимателно и търпеливо отношение в случай на грешки, увереност в преодоляването им, приятелски съвети и задушежни беседи. Това беше нагледен конкретен образец, образец на партийно ръководство, което няма нищо общо с диктата, с началническите инструкции или пък с потискане волята на отделния художник, а представлява мъдър съвет, споделяне на свои съображения и наблюдения, на свои горещи пожелания — пожелания на човек, който стои начело на дръзновени преобразования и страстно желае те да получат достойно художествено отражение, за да се осмисли по-дълбоко пътят на народа към комунизма.

„Това, което нашият народ създаде през годините на съветската власт, хвърля в изумление, учудва света. Съветската страна след XXI конгрес на партията с намира в такъв голям и радостен подем, че не могат да се намерят изведнъж думи, които да изразят цялото величие на преживяваното време.“

Трябва да се възпитават хората с хубави примери, с показване на положителното в живота, да се прокарват пътища към бъдещето, — казва др. Хрущов. Силата на примера е велика сила. Писателите трябва да показват жизнеутвърждаващата сила на новото и неговото тържество над старото. Еднакво вредни са както очернителските тенденции, когато всичко се критикува, всичко се поставя под съмнение — дори най-светите неща в нашия живот, така и разкрасяването, фалшивото лицемерно замазване със сироп на противоречията и недостатъците. Целият въпрос е от коя страна ще бъдат гледнат отделния човек и цялото съветско общество, от каква позиция ще бъдат оценявани.

Др. Хрущов наблегна особено върху възпитателната роля на литературата, върху задължението ѝ да формира нови нравствени качества у хората, да ги подготвя за комунизма. Той призова към сплотяване на силите върху принципна основа, сподели своето разбиране за правилното възпитание на младите писатели. Силно впечатление направиха думите му за литературната критика, която не трябва да се ръководи от роднински и групови съображения, да не признава сват и брат, а да се грижи за идейните и художествени достойнства на литературната творба. Другарят Хрущов подкрепи напълно изказването на Твардовски за качеството на литературното творчество. По-малко книги, но хубави — такъв бе смисълът на думите му. Той напомни примера с Николай Островски и романа „Как се каляваше стоманата“.

Речта си др. Хрущов завърши с призива:

„Другари, отразявайте в творбите си великите дела, които върши народът, обикновените хора. Трябва всички да знаят за тези хора, да ги видят по-добре, за да станат те пример за всички, които се борят под ръководството на Комунистическата партия за изграждане на комунистическото общество.“

Този призив бе възприет с открити сърца и радостна готовност.

★

Третият конгрес на съветските писатели прие нов устав на Съюза им. Теоретичната част на устава е наново отредактирана и разширена, внесени са нови моменти за нарасналата възпитателна роля на литературата, за по-тясна връзка на творците с живота на народа, за ленинската партийност. Последният пасаж от тази встъпителна част гласи:

„Изпитан метод на съветската литература бе и си остава социалистическият реализъм. Социалистическият реализъм изисква от писателя правдиво, исторически конкретно изображение на действителността в нейното революционно развитие. Той предоставя на писателите всестранни възможности за свободно творчество и инициатива в цялата сфера на съдържанието и формата, за проява на индивидуалните особености на таланта, предполага богатство и разнообразие на художествените средства и стилове, спомага за новаторство във всички области на творчеството.“

Всичко тук е казано пределно ясно и изчерпателно. Не остават никакви вратички за ревизионистични или догматични извращения. Чувствува се, че тази формулировка обобщава опита на голямо епохално изкуство, взема предвид цялата му сложност и специфика, не поставя никакви прегради пред таланта на художника. Ако щете именно това е истинският кодекс за свободно творчество.

★

Какво място се пада на Третия конгрес в историята на съветската литература? Дали ще изиграе той ролята на преломен момент в нейното развитие, дали намериха вече отглас призивите, които бяха издигнати на него?

Първият конгрес на съветските писатели се състоя в 1934 г. Неговата задача бе да хвърли последната лопата пръст върху гроба на литературните групи, да начертае широка обща платформа за обединяване на всички сили, да провъзгласи основния път на литературата — социалистическия реализъм. Социализмът беше победил по всички фронтове и съществуваще обществена и морално-политическа основа за сплотяване на писателите в един отряд. Начело на този отряд застана Горки, чийто авторитет бе абсолютен и безспорен. Периодът на 30-те години, когато съветската литература създаде класически произведения и се разли като пълноводна река — във всички жанрове; периодът на Великата отечествена война, когато тя доказа идейната си зрялост и художествената си мощ — бяха най-добро потвърждение за значението на първия обединителен конгрес.

Вторият конгрес дойде след 20 години — в много отношения най-трудните и най-героичните в живота на съветските народи. През тези 20 години бяха станали събития с всемирно-историческо значение, бе натрупан голям опит и трябваше да се осмисли изминатият път, трябваше да се отдели в него великото и ценното от преходното и посредственото. Задачата на този конгрес се усложняваше от някои последствия на култа към личността в областта на изкуството и литературата, от честото снижаване на критериите в следвоенните години, от големия наплив на сиви и повърхностни произведения. Тъкмо това и наложи големия брой доклади (за прозата, за поезията, за художествения превод, за драматургията, за критиката и литературоведението и др.). В тях се отстояваше правото на художествено разнообразие, необходимостта от най-различни, ярки гласове в общия хор на глашатаите на новия живот, единодушно се заявяваше, че социалистическият реализъм е дал своите плодове, издържал е най-суровата проверка на времето. Изказванията на Луи Арагон, Джек Линдсей, К. Федин, А. Фадеев, М. Шолохов, Л. Леонов и др. превърнаха втория конгрес в голямо литературно и обществено събитие. Най-силно прозвуча трезвият глас на Михаил Шолохов, трезв като неговия реализъм и изпълнен с чувство на велика отговорност пред историята. Сега на всички стана ясно колко прав е бил той, когато осъди мътния поток от безжизнени произведения, потекъл в тежките следвоенни години и призова към създаване на голяма литература.

Третият конгрес като че ли подхвана този глас и го превърна в неотменен закон на литературното развитие. XX и XXI конгрес на КПСС го улесниха в тази насока и предявиха много по-високи изисквания към съветските писатели. Сега вече не може да се говори за злободневна тема, за идейно-политическа заостреност, без да се свързват те с художествените качества на творбата. Сега никой не може да защитава сивата посредствена литература. Повече от всякога порасна ролята на високите художествени образци на най-достойните майстори на словото. Атмосферата се разчисти от лошите последствия на близкото минало, установи се дух на тясна сплотеност около партията. Знаменателното гостуване на др. Хрушчов в родното село на Михаил Шолохов и произнесената там реч потвърдиха още веднъж колко високо цени КПСС и нейното ръководство приноса на съветските писатели в общото дело на комунизма. Съветската литература разперва криле за могъщ полет. Първите признаци за това се виждат вече в прозата и поезията, в съседната област на киноизкуството. Прочетете „Дълбокият тил“ от Б. Полевой, „Братя и сестри“ от Ф. Абрамов, „Педя земя“ от Г. Бакланов, последните стихове на А. Твардовски и ще се убедите, че сме свидетели на ново набиране на силите, което непременно ще доведе до разцвет, до нови класически произведения. Такива зашеметяващи дела се вършат в необятната съветска земя, такива епохални открития и научни подвизи, че атмосферата на подем и окриленост не може да не завладее и литературата, да не роди такива художествени открития, които да разкажат за неограничените възможности на човешкия ум, за човека, щурмуващ далечните светила. Талантите в съветската литература никога не са липсвали. Близките години и следващият четвърти конгрес ще покажат колко верни са тези предчувствия и предположения.